

Het is verleidelijk uitvoerig stil te staan bij de door Van den Berg gehanteerde vraagstelling en de door hem gebruikte gegevens en (computer)techniek. In dat geval zou echter binnen het gegeven bestek van deze recensie te weinig ruimte overblijven voor enkele kritische kanttekeningen. Kritiek dus: bij zijn begrijpelijke pogingen om meer te bieden dan pure descriptie tracht Van den Berg helaas herhaaldelijk verder te springen dan zijn polsstok reikt. Wie uitspraken wil doen over de recruiteringskanalen naar het Binnenhof, kan zich niet beperken tot de resultaten van het recruiteringsproces. Men zal dan ook aandacht moeten besteden aan de geschreven en — in de vorige eeuw doorgaans — ongeschreven regels die bepalen wie het einddoel (het kamerlidmaatschap) wel halen en wie dat niet halen, en vooral ook aan de 'sluiswachters' die de doorvaart door de recruiteringskanalen bewaken. In het boek zoekt men echter vergeefs naar een beschouwing over de regels en criteria die golden bij de kandidaatstelling en de veranderingen daarin sedert 1849.

Ook anderszins probeert de schrijver meer uit zijn materiaal te halen dan erin zit. Mijn indruk is, dat hij eigenlijk meer geïnteresseerd is in de 'grote' veranderingsprocessen die door hem als verklarende factoren gebruikt worden, dan in de sociale achtergrond van de kamerleden. Maar omdat zijn gegevens over laatstbedoeld verschijnsel hoogstens een indirecte neerslag vormen van de 'grote' veranderingen in de Nederlandse politieke structuur, blijven zijn beschouwingen over die veranderingen noodzakelijkerwijs nogal speculatief. De modernisering van de politieke organisatie, verzuiling (door Van den Berg trouwens consequent, als het ware het een institutie, aangeduid als: 'de Verzuiling') en ook — zij het in mindere mate — de professionalisering van het politieke bedrijf kunnen beter met behulp van ander, minder indirect materiaal bestudeerd worden.

Deze kritiek doet echter weinig af aan de waarde van het boek. In een betoog dat zich vlot laat lezen, geeft Van den Berg een gedetailleerd beeld van de ontwikkelingen in de sociale achtergrond van de kamerleden, welk beeld tevens aanschouwelijk wordt gemaakt door een groot aantal grafieken en diagrammen; door het kleine formaat van de afbeeldingen zijn die laatste trouwens niet gemakkelijk te 'lezen'. Beoefenaren van de politieke geschiedenis zullen de in het boek opgetaste informatie zeker met graagte gebruiken. Het zal hen daarbij niet moeilijk vallen informatie van speculatie te scheiden.

J. Talsma

A. de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940. Een historisch-sociologische studie* (Dissertatie Amsterdam 1984; Meppel-Amsterdam: Boom, 1984, 330 blz., f39,50, ISBN 90 6009 578 2).

Tussen 1977 en 1982 verscheen in het (*Amsterdams*) *Sociologisch Tijdschrift* een vijftal artikelen van de hand van de sociologe Ali de Regt over de levensstijl van arbeidersgezinnen in Nederland tussen ongeveer 1850 en 1940 en over de bemoeienissen van 'burgerlijke' zijde om in die levensstijl verandering te brengen. Tot het begin van de jaren zeventig waren we voor onze kennis van de situatie waarin de Nederlandse arbeidersklasse in de negentiende eeuw verkeerde, decennia lang aangewezen op het reeds in 1925 verschenen standaardwerk van I. J. Brugmans. Dat

Brugmans niet (in alle opzichten) het laatste woord had gesproken, bleek toen een nieuwe generatie onderzoekers met diverse achtergronden — sociale geschiedenis, vrouwengeschiedenis, historiserende antropologie en sociologie — in de ring trad om te trachten onze kennis van het arbeidersleven in de vorige eeuw uit te breiden en te verdiepen. Deze belangstelling heeft geleid tot de ontsluiting van onbekende of in de vergetelheid geraakte bronnen, maar vooral ook tot een herinterpretatie van bekend materiaal en van bekende feiten. Van de publikaties waarin we de neerslag hiervan vinden, behoren de artikelen van De Regt — naast de artikelen van de historicus Jacques Giele — tot de voor de historicus meest aantrekkelijke. Onder andere omdat de kracht van De Regt ligt in de combinatie van beschrijving en analyse tot een goed leesbaar en ook door de sociologische leek te begrijpen betoog. In dit oordeel werd ik gesterkt bij de lezing van haar onlangs verschenen proefschrift; de vijf hoofdstukken waarin eerder verschenen artikelen in meer of minder bewerkte vorm terug te vinden zijn, vind ik de meest geslaagde van het boek.

Waarover gaan die hoofdstukken? In het derde en vierde hoofdstuk beschrijft De Regt de veranderingen in arbeidersgezinnen en in de opvoeding en verzorging van arbeiderskinderen tussen het midden van de vorige eeuw en de jaren dertig van deze eeuw. Tot deze veranderingen behoorde een steeds duidelijker arbeidsverdeling tussen man en vrouw: loonarbeid voor mannen, huishoudelijk werk voor vrouwen. De aandacht en de zorg van de arbeidersvrouw voor het huishouden en haar kinderen namen daarmee toe. Niet alleen de materiële verzorging van de kinderen kwam op een hoger niveau (met als gevolg bijvoorbeeld een geleidelijke daling van de zuigelingensterfte), ook de gevoelsrelaties tussen de leden van het arbeidersgezin werden volgens De Regt belangrijker. Ter verklaring van deze ontwikkelingen, die zich volgens haar het eerst en het duidelijkst aftekenden bij de geschoolde arbeiders, wijst de schrijfster onder andere op de doelbewuste pogingen om in de levensstijl van de arbeiders verandering te brengen. Een drietal voorbeelden van dat beschavingswerk, vooral door leden van de liberale en confessionele burgerij, maar in deze eeuw ook door sociaal-democraten, behandelt de schrijfster in de artikelen die het materiaal leverden voor het zesde, zevende en achtste hoofdstuk van haar boek: de Amsterdamse vereniging voor armenzorg 'Liefdadigheid naar Vermogen'; het werk van de woningopzichteressen die zich baseerden op de ideeën van de Engelse Octavia Hill; en het beleid van de gemeente Amsterdam tussen de beide wereldoorlogen ten aanzien van zogenaamde ontoelaatbare gezinnen.

Het 'burgerlijk beschavingsoffensief' is echter niet de enige verklaring die De Regt geeft voor de verandering van de leefwijze van arbeidersgezinnen. Daarnaast wijst zij bij herhaling op twee belangrijke voorwaarden voor het succes van beschavingsactiviteiten: de geleidelijke verbetering van de materiële positie van de arbeidersklasse en de autonome drang naar meer 'beschaving' bij de arbeidersgezinnen die het doelwit vormden van die activiteiten. Hoe deze verschillende verklaringen zich tot elkaar verhouden, maakt de schrijfster in de genoemde hoofdstukken niet erg duidelijk. Het lijkt erop of zij de verschillende verklaringen zondermeer naast elkaar geplaatst heeft en naar behoefte, zo niet naar willekeur, van de ene of de andere gebruik maakt. Dit valt des te meer in het oog nu De Regt in haar boek aan de eerder verschenen artikelen enige meer theoretische hoofdstukken heeft toegevoegd. Als daarvan de bedoeling was de in de meer empirisch getinte delen van het boek gegeven interpretaties te ondersteunen, dan heeft de schrijfster dat doel bij mij niet bereikt, eerder het tegendeel. Uit haar theoretische exercities blijkt (voor alle

duidelijkheid: het volgende is, wat mij betreft, een constatering: geen verwijt!), dat De Regt er (nog) niet in geslaagd is de door haar aan verschillende auteurs ontleende theoretische inzichten tot één samenhangend interpretatiekader uit te bouwen. Of zij daar daadwerkelijk naar gestreefd heeft, meen ik trouwens te mogen betwijfelen: zelf schrijft zij in haar inleiding dat de 'disciplineringsstorieën' van Foucault en Donzelot 'moeilijk te combineren' zijn (11) met haar beide andere theoretische inspiratiebronnen: de 'civilisatietheorie' van Norbert Elias en het werk van Engelse marxistische historici als E. P. Thompson (tussen haakjes: dat beide laatstgenoemde benaderingen zich volgens de schrijfster kennelijk wel gemakkelijk laten combineren, heeft mij verbaasd; veel marxisten zullen dit ongetwijfeld met haar oneens zijn). Na zo'n constatering zou men een kritische analyse van de desbetreffende theorieën verwachten, waaruit blijkt hoe het onverenigbare toch verenigd kan worden. In het boek zal men een dergelijke analyse echter vergeefs zoeken. Een gemis dat ik in het bijzonder voel, waar het de opvattingen van Foucault en Donzelot betreft.

Dat er zich, sinds het midden van de vorige eeuw, in verschillende Europese landen zoiets als een 'burgerlijk beschavingsoffensief' heeft voorgedaan, zal ik niet in twijfel trekken. Maar daaruit volgt niet vanzelfsprekend dat dit verschijnsel verklaard moet worden uit de voornaamste functie die Donzelot eraan toeschrijft: de arbeidersklasse te disciplineren in het belang van een opkomend industrieel kapitalisme. In hoeverre De Regt deze — in de gedachtengang van Donzelot toch centrale — stelling ook op Nederland van toepassing acht, blijft helaas onduidelijk. De opvattingen van Donzelot hebben, schrijft zij zelf, 'een stempel op deze studie gedrukt' (11) maar veel materiaal dat zijn stelling kan ondersteunen, draagt zij niet aan. Wel constateert zij op verschillende plaatsen in haar boek dat ook in Nederland de volgende drie processen gelijktijdig verliepen: de industrialisatie, het burgerlijk beschavingsoffensief en de (zelf)disciplineren van de arbeidersklasse. Maar zelfs als deze constatering juist zou zijn — ik vraag mij af, wat er bij een in chronologisch en geografisch opzicht meer gedifferentieerde analyse van die gelijktijdigheid zou overblijven — dan wil dat nog niet zeggen dat Donzelots hypothese over een functionele samenhang tussen die processen ook juist is. Ik zou meer van dergelijke kanttekeningen kunnen maken. Het is hier echter niet de plaats om de theorie van Donzelot kritisch door te lichten. Wellicht is De Regt het zelfs met mij eens dat aan de door Elias ter verklaring van beschavingsprocessen opgevoerde imitatie van het naast-hogere sociale stratum bij veel van de door haar beschreven veranderingen veel meer verklarende moet worden toegekend dan aan de theorie van Donzelot. Nu zij naast Elias ook Donzelot als inspiratiebron genoemd heeft, mag een lezer een uitspraak van haar over zulke kwesties verwachten.

Kortom: de extra dosis theorie die de schrijfster aan haar eerdere studies heeft toegevoegd, werkt niet als versterkend middel; gelukkig echter is de patiënt er niet aan overleden.' er blijft in dit boek voor een historicus nog genoeg interessants te lezen.

J. Talsma

G. J. M. Wentholt, *Een arbeidersbeweging en haar priesters. Het einde van een relatie. Theologische vooronderstellingen en pastorale bedoelingen met betrekking tot de katholieke arbeidersbeweging in Nederland (1889-1979)* (Dissertatie Nijmegen